

УДК 37.013-053.2(09)(477)"19"

ВТРАТА СПЕЦИФІКИ ДИТИНСТВА: СУТЬ ТА ПРИЧИНИ

Лупаренко Світлана Євгенівна
м.Харків

Стаття присвячена розкриттю суті втрати специфіки дитинства та її причин: руйнування інститутів соціалізації; лібералізація статевої моралі; суперечливе ставлення до дитинства; поширення медіа-середовища; раннє знайомство дітей з дорослою інформацією; поява речей для дітей, створених як для дорослих; демографічна криза і зниження якості життя дітей; поява суспільних рухів, що виступають проти народження дітей і за зрівняння у правах і можливостях дітей і дорослих; послаблення ігрових форм діяльності дітей; низький рівень духовного розвитку людей.

Ключові слова: дитинство, діти, втрата специфіки дитинства, розвиток, соціалізація, суспільство.

Останнім часом у суспільстві все частіше постають питання, пов'язані з різними проблемами дитинства, зокрема Ф. Ар'єс, М. Віннс, Н. Постман, Х. Хегст та інші вчені стверджують, що дитинство втрачає свою самотність, унікальність, власну специфіку, яка відрізняє світ дитинства і світ дорослих.

Серед ознак втрати специфіки дитинства можна назвати такі: зникнення певних елементів дитячої субкультури

(дитячого фольклору, традиційних дитячих ігор тощо) або заміна їх на елементи підліткової субкультури і культури дорослих; переважання в дітей дорослих видів діяльності, зникнення або недостатній вияв власне дитячих видів діяльності (катання на гойдалках, рухливих ігор, живого спілкування з дітьми, читання дитячої літератури тощо); втрата дитячою інфраструктурою (дитячими фільмами, книгами, їжею, одягом, іграшками, сферою розваг) її суто дитячих особливостей; переорієнтація у формуванні психічної статі особистості дитини з чітко фіксованої статево-рольової моделі на інверсійну модель (маскулінну для дівчат і фемінну для хлопчиків); зниження рівня когнітивного розвитку дітей, їхньої енергійності, природної допитливості, бажання активно діяти при зростанні емоційного дискомфорту, бажання читати і пізнавати нове, що особливо властиве дітям у період дитинства; передчасне дорослішання сучасних дітей, зміна змісту й культури дитинства.

Натомість на сучасному етапі розвитку дитинство визнається найважливішим періодом життя людини, протягом якого закладають основи всього подальшого життя особистості, і нехтування ним, неврахування його специфіки може значно вплинути на розвиток дитини. З огляду

на це актуальним є дослідження проблеми дитинства, зокрема факторів, що призводять до втрати специфіки дитинства.

Дане дослідження є складовою частиною програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

Аналіз історичної та психолого-педагогічної літератури показав, що сучасними вченими розглядаються певні аспекти проблеми дитинства та втрати його специфіки, зокрема: Ф.Ар'єс, М.Віннс, О.Краснослободцева, Н.Постман, Х.Хегст та інші вчені розглядають вплив на дитинство демографічної кризи і соціально-економічних умов життя; В.Абраменкова та інші вчені розкривають у своїх працях психічні зміни в дітей (зміни у спілкуванні, формуванні психічної статі дитини) під впливом сучасного світу; Л.Волинець, Т.Кравченко, Є.Луценко, Л.Ольховик, І.Рогальська, Г.Святненко, Д.Фельдштейн та інші аналізують руйнування сім'ї як традиційного інституту соціалізації дитини; М.Глеклер, І.Загарницька, О.Комякова, Р.Патцлафф, В.Фольваркова-Плахтій та інші досліджують вплив сучасної інформатизованої цивілізації на дитинство.

Тож метою статті є розкриття суті і причин втрати специфіки дитинства на сучасному етапі розвитку суспільства.

Втрата специфіки дитинства – зникнення специфічних особливостей, відмінностей дітей, проявів суб'єктності та самобутності кожної окремої дитини, того, що властиве саме дитинству і виокремлює світ дітей від світу дорослих, або їх заміна на відмінності підліткової субкультури або культури дорослих. Дитинство, зазначаючи значний вплив сучасного світу, втрачає свою специфіку й унікальність, усе більше наближуючись і нагадуючи світ дорослих.

Серед причин втрати специфіки дитинства можна назвати такі:

- руйнування інститутів соціалізації (сім'ї та дитячої спільноти).

Як відомо, батьки відіграють дуже важливу роль у житті дитини, оскільки спілкування з ними є для неї головним джерелом інформації про навколишній світ, і від того, які зразки взаємодії з цим світом батьки демонструють дитині, суттєво залежить її розвиток і сприйняття світу.

Проте зараз спостерігається своєрідна криза сім'ї та батьківства. Складні соціально-економічні умови життя в сучасному світі призвели до великої стурбованості дорослих матеріальним забезпеченням свого існування і життя дітей (це змушує батьків працювати на декількох роботах одночасно задля забезпечення достатнього рівня життя сім'ї), а також зміни соціальної позиції жінки (дедалі більшого розповсюдження набуває професійна праця жінки). Зосередженість батьків над розв'язанням питань утримання сім'ї призводить до скорочення часу для спілкування з дитиною, зайняття спільною справою [3].

У нашій країні в силу зайнятості обох батьків значну роль відіграє так зване «заочне сімейне виховання». Широкого поширення набули такі явища, як «телефонне виховання» і «соціальне сирітство», коли дорослі просто відмовляються від виховання власних дітей. Це зумовлене емансипацією, фемінізацією, зміною ставлення батьків до своїх обов'язків, коли на перше план для дорослих виходять не сім'я і діти, а задоволення власних амбіцій. Унаслідок цього між батьками й дітьми не формуються довірливі стосунки, які необхідні для повноцінного психічного розвитку особистості.

Дійсно, у системі цінностей сучасних людей сім'я посідає далеко не перше місце. Проведене нами анкетування студентів (віком від 19 до 26 років) педагогічних вищих навчальних закладів показало, що лише 21,7% студентів-майбутніх педагогів визнають сім'ю найбільшим пріоритетом у житті, а 30,3% респондентів узагалі не розглядають сім'ю як цінність у своєму житті (проте серед найважливіших цінностей більшість респондентів називали професій-

ний успіх, творчість, власне здоров'я). Результати цього анкетування засвідчили, що сучасне молоде покоління має недостатній рівень розуміння важливості сім'ї, несформованість сімейних цінностей (відбувається значне зміщення пріоритетів на задоволення особистих потреб та інтересів), що може призвести в майбутньому до труднощів у сімейному житті, небажання та невміння їх розв'язувати і, взагалі, мати сім'ю і дітей.

Унаслідок цього, на думку Д.Фельдштейна, відбувається «відрив усього дорослого співтовариства від дитинства, який досяг потворних форм, і виявляється в найголовнішому – відсутності психологічної налаштованості й готовності до взаємодії з ним» [9, с.13].

Окрім того, сучасні діти часто відчувають дисгармонію у стосунках «дитина – дитина», у дитячій субкультурі, спостерігається несприйняття, нехтування та зневажання старшим поколінням цієї субкультури, через що порушуються стосунки між представниками різних поколінь. Це призводить до недостатньої соціальної компетентності дітей, збіднення й обмеження спілкування дітей з однолітками, переживання ними почуття самотності [9; 10].

Таким чином, традиційні інститути соціалізації дитини (сім'я, дитяча спільнота) усе більше втрачають своє значення, відбувається зміна інститутів соціалізації. Унаслідок цього зростає дитяча самотність, виникає розрив поколінь, зникає емоційний зв'язок між батьками та дітьми. Усе це ускладнює можливість дитини налагодити живий діалог із навколишнім світом, стимулює загострення конфліктів у стосунках із людьми, спричиняє зростання кількості дітей з емоційними проблемами, які знаходяться у стані афективної напруги через постійне відчуття незахищеності, відсутності опори у близькому оточенні, зміну ціннісних орієнтацій дітей, що закономірно знищує самобутність дитинства;

- лібералізація статевої моралі й активна деморалізація дитячої субкультури дорослою спільнотою.

З одного боку, статева соціалізація як фундаментальна соціокультурна стратегія виховання, що здійснюється дорослими, у сучасних умовах дезорієнтує дитину щодо формування статевої ідентичності. З іншого боку, суспільство фактично здійснює легалізацію статевого збочення, активне поширення інформації сексуального характеру через різні видання, у тому числі ті, які орієнтовані на дитячу аудиторію, що дезорієнтує дітей і налаштовує їх на аморальну поведінку.

Лібералізація статевої моралі призводить до непродуманого статевого виховання школярів, яке прагне навіть маленьку дитину познайомити з основами сексуальних стосунків. Головна мета й акцент цього статевого виховання – безпечний секс. Проте це має й інший бік. Так, знайомлячись занадто рано, коли дитина ще психічно не готова до цього, з основами безпечних сексуальних стосунків (що, у свою чергу, пробуджує в дітей інтерес, який має ще довго і міцно спати), діти намагаються втілити в життя те, про що їм розповідають, і розпочинають статеве життя занадто рано. Це призводить до сексуалізації дитячого життя й загальної деморалізації культури дитинства і, як наслідок, катастрофічного зростання розбещення неповнолітніх.

Отже, через упродовження суспільством унісексуальної моделі статевої соціалізації молоде покоління менше орієнтується на романтичне кохання, цінності сім'ї, а більше – на «сексапільність». Ця орієнтація тісно пов'язана зі зростанням девіантної поведінки [1]. Сексуалізація дитячої свідомості, дезорієнтація дітей у становленні психологічної статі й адекватної статево-рольової позиції призводить до зникнення в дитини відчуття її унікальності як хлопчика або дівчинки, позбавлення її повноцінних переживань у коханні;

- суперечливе ставлення до дитинства, унаслідок чого відбувається зміна елементів дитячості на елементи світу дорослих; психологічна відірваність дорослих від дитинства, повне ігнорування ними всіх аспектів дитячого життя, окрім тих, які, на їхню думку, ведуть до успіху [4].

Так, на думку О. Краснослободцевої, визнання цінності дитинства в сучасному суспільстві стає джерелом суперечок. З одного боку, дитинство визнається найвищою цінністю і стає важливим елементом світу дорослих (відбуваються демократизація дитячого життя, надання дитині юридичної свободи, що зафіксовано в міжнародних і державних документах, визнання цінності дітей і сім'ї, формування установки на тісний емоційний зв'язок батьків з дітьми, збільшення кількості дитячих товарів), а з іншого – у самій культурі дитинства зменшуються елементи дитячості й усе частіше виникають елементи й моделі поведінки дорослих, спостерігаються обмеження простору для дитячої діяльності, фактичне позбавлення дитини права на гру (через недостатню кількість дитячих майданчиків, їхнє невідповідне й небезпечне обладнання, невміння дітей гратися і небажання дорослих допомогти їм), небажання дорослих мати дітей, зниження якості їхнього життя, збільшення кількості абортів, дитячої безоглядності [1-2; 5].

Отже, суперечливе ставлення до дитинства спричиняє появу різних, інколи суперечливих поглядів на дитину, у тому числі нехтування її специфікою, заперечування необхідності створення особливих умов існування і розвитку;

- наявність і широке поширення медіа-середовища.

Комп'ютерні ігри, телевізійні фільми, програми (через легкість і доступність їх сприйняття, їхній зміст, що не відповідає віковим особливостям дітей тощо) можуть формувати в них викривлену картину світу, що ґрунтується на хибних моральних цінностях і поведінкових установках. Наслідками надмірної захопленості комп'ютером і телебаченням є проблеми з фізичним (підвищена втома, проблеми з тиском, зором й опорно-руховим апаратом), психічним (підвищення агресивності дітей, низький вольовий потенціал, психічна відірваність від реального світу, низький рівень активності та розвитку соціальних навичок, психічна залежність від екранних засобів, збіднення емоцій дітей, збудження негативних емоцій, штучне «одорослення», наслідування асоціальної поведінки) і духовним (відсутність позитивного морально-етичного впливу, формування бездуховної особистості) здоров'ям дітей [8].

Таким чином, медіа-середовище знищує межу між дитинством і дорослим життям, оскільки воно не вимагає навчання для розуміння його форми і не розрізняє цільову аудиторію, стирає соціальні секрети, підірвує концепції майбутнього і цінності обмежень і дисципліни, а також створює комунікаційний контекст, який просуває ідею про те, що дитинство є ані бажаним, ані необхідним, і фактично не потрібні діти (не у фізичному сенсі, а у сенсі виглядати і поводитися як дитина);

- раннє знайомство дітей з дорослою інформацією (пропаганда цинізму, сексуалізації, культу грошей, сили, всездозволеності), яка складно сприймається ними, не відповідає рівню їхнього розвитку, але яка вкорінюється в пам'ять дітей, що призводить до трансформації їхньої системи цінності, засвоєння ними нових, «екранних» зразків поведінки, критеріїв краси і справедливості.

Однією з відмінностей між дорослою людиною і дитиною є те, що доросла людина знає про деякі аспекти життя (його тайни, протиріччя, трагедії, жорстокість тощо), про які дитині краще поки що не знати. Із розвитком, просуванням до дорослого життя дитині поступово відкриваються ті тайни, до яких вона вже готова, і тими способами, які не нанесуть шкоди її здоров'ю і психіці (за допомогою дитячої літератури, розмов з батьками, близькими людьми тощо). Але сучасні умови життя, й особливо засоби масової інформації, роблять це неможливим, оскільки, прагнучи зайняти чимось та розважити аудиторію, відкривають усі дорослі таємниці (соціальні, фізичні, сексуальні, кримінальні та інші), виставляючи все особисте й те, чого зазвичай соромляться.

Зараз тотальна сексуалізація, насилля, від яких дитині не сховатися ані вдома, ані у школі, ані на вулиці,

деформує дитячу картину світу. З одного боку, вони чинять деструктивний вплив на дитячу психіку, активізуючи неприродні для них переживання, а з іншого боку, їх постійна демонстрація і надзвичайна доступність обмежують природні, суто дитячі інтереси, практично не залишаючи дітям відносно того, що дивитися і читати, жодних альтернатив. Багато вітчизняних (В.Бондаровська, І.Загарницька, О.Петрунько, В.Фольваркова-Плахтій та ін.) і західних (Г.Дженкінс, Л.Ерон, Н.Постман, Д.Фрідман та ін.) учених підтверджують зв'язок між медіа-насильством і насильством у реальному житті.

Отже, інформатизована культура, яка захоплює дитину змалку, гальмує формування справжніх загальнолюдських духовних цінностей і життєвих ідеалів особистості, проте стимулює моральну нерозбірливість, а інтереси дітей стають значно «одоросленішими»;

- поява речей для дітей (індустрії розваг, одягу, їжі), але створених як для дорослих.

Суперечливе ставлення до дитинства, бажання створити комфортні умови для розвитку й життєдіяльності дітей призводять до поступової трансформації інфраструктури дитинства в індустрію дитинства. Якщо інфраструктура – це традиційна система соціального захисту дитинства, то індустрія – це елемент ринкових відношень, що характеризується рисами суспільства споживання [6].

У сучасних умовах діти все частіше стають сегментом ринкової економіки (з усіма видами впливу на нього: рекламою, маркетинговими дослідженнями тощо). Компаніями-виробниками діти часто уявляються як споживачі «недитячих» товарів і послуг: електроніки, гаджетів, косметики, одягу тощо. Окрім того, дитячий одяг, їжа та розваги все менше залишаються суто дитячими і все більше нагадують дорослий світ.

Таким чином, діти поступово позбавляються дитячості і все більше стають схожими на маленьких дорослих. Їхні товари, розваги все більше нагадують дорослі речі, що знищує дитячу індивідуальність і самобутність;

- демографічна криза і зниження багатьох показників якості життя дітей щодо їхнього фізичного, психічного й морально-духовного здоров'я.

Нинішній етап демографічної кризи, що зумовлена політичною, соціально-економічною ситуацією в суспільстві, зменшенням ролі соціальних інститутів, низьким рівнем культури населення, агресивністю медіа-середовища тощо, науковці-демографи визначають як медико-демографічну кризу. Вона відзначається зростанням захворюваності на туберкульоз, СНІД, інфекції, які передаються статевим шляхом. Найпоширенішими хворобами серед дітей віком 0-14 років виступають хвороби органів дихання, хвороби органів травлення. За даними медичних обстежень, «ураженість» сучасних школярів хронічними захворюваннями сягнула межі 80% [7, с. 1].

Отже, демографічна криза і медичні проблеми в суспільстві зумовлюють високий рівень захворюваності і смертності дітей, що інколи призводить до небажання дорослих мати дітей і нести за них відповідальність;

- виникнення суспільних рухів, що виступають проти народження дітей, а також суспільних рухів, які прагнуть урівняти у правах і можливостях дітей і дорослих людей.

За даними соціологічних досліджень [6], серйозних трансформацій зазнала система мотивацій до народження дітей і їхнього головного призначення (у розвинених країнах світу зараз існує навіть цілий рух «Child Free» («Без дитини»), прихильники якого свідомо не бажають ставати батьками через прагнення насолоджуватися життям, небажання нести відповідальність за дітей, виховувати і навчати їх); зміцнення установки громадськості на малодітність; детермінуючими факторами, що перешкоджають нормальному процесу відтворення, за винятком фізіологічних і соціально-економічних причин, виступають егоїзм, виявлення індивідуалізму й незалежності.

Також у західних країнах набуває поширення рух, прибічники якого виступають за те, щоб надати дітям повні законні права, як і в дорослих. Вони стверджують, що все те, що раніше вважалося привілейованим статусом дітей (зокрема, навчання) насправді є пригніченням, яке лише втримує дітей від повноцінної участі в житті суспільства, обмежує їхні права.

З огляду на це у країнах Західної Європи, США, Канаді та інших країнах зросла кількість справ з ювенальної юстиції, що спрямована на надання дитині найширших прав і захист від посягань на ці права з боку дорослих. Проте зараз вона не просто захищає дитину: вона надає їй занадто широкі права, але не висуває жодних зобов'язань, усе частіше «захищаючи» дітей від виховання батьків.

Отже, поширення суспільних рухів, що виступають проти народження дітей і прагнуть урівняти у правах і можливостях дітей і дорослих людей, призводить, з одного боку, до небажання дорослих розв'язувати дитячі проблеми, спілкуватися з дітьми і взагалі мати дітей, а з іншого боку – до одностороннього виховання (дітям надаються права, але вони не мають обов'язків), що спричиняє формування безвідповідальної, егоїстичної особистості;

- послаблення ігрових інтерактивних форм спільної діяльності дітей.

Сучасні діти виявляють більше бажання проводити вільний час за комп'ютером, аніж займатися суто дитячими видами діяльності (кататися на гойдалці, грати в рухливі ігри, наживо спілкуватися з іншими дітьми). Батькам дуже важко залучити дітей до спільних рухливих ігор, оскільки

дітям такі ігри здаються їм не дуже цікавими. З огляду на це, сучасним дітям стає все важче знаходити контакт один з одним у реальному житті, їхнє внутрішнє життя збіднене, активність ситуативна, а пізнавальні інтереси не задовольняються. Це зумовлене невмінням і небажанням батьків учити дітей спілкуватися, гратися, а також послабленням власної активності дитини через надмірну інформатизацію; - низький рівень духовного розвитку людей, їхня низька культура читання, нерозвинені й нерозбірливі пізнавальні інтереси.

Культурно-духовна складова повсякденного життя дітей відходить на периферію, й основну роль у цьому відіграє індиферентне ставлення з боку дорослих [6]. Щоб не перетворити сучасність в еру беззахисного дитинства, ми повинні розуміти, що дитина – це не недосконала доросла людина, а представник окремого унікального, цінного світу дитинства, який має власні закони, світогляд мову, засоби пізнання світу тощо. Необхідно визнати самодостатність дитинства (не тільки на правовому рівні, але й на ментальному), а також спрямувати наші зусилля на збереження людського особистості.

Таким чином, сучасне дитинство знаходиться під впливом низки факторів (кризи сімейних цінностей, руйнування сім'ї та дитячої спільноти, малоефективної соціальної сімейної політики, демографічної кризи, моделі бездітної або малодітної сім'ї, процесів інформатизації та віртуалізації, формування споживацьких моделей поведінки, індустрії дитинства тощо [6]) та ін., що значно змінює його специфіку.

Література та джерела

1. Абраменкова В. Половая дифференциация и сексуализация детства: горький вкус запретного плода / В.Абраменкова // Вопросы психологии. – 2003. – №5. – С.103-120
2. Абраменкова В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире / В.Абраменкова // Вопросы психологии. – 2002. – № 1. – С.3-16
3. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г.Святненко, Л.Волинець, Є.Луценко та ін. – К.: Логос, 2000. – 92 с.
4. Варяниця Л. Дитяча субкультура як фактор соціалізації молодшого школяра в навчально-виховному процесі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Варяниця Людмила. – К., 2006. – 235 с.
5. Вишневикий А. Социальное управление рождаемости / А.Вишневикий // Вопросы философии. – 1978. – № 6. – С.85-100
6. Краснослободцева А. Социокультурные основы детства: традиции и инновации: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. социол. наук: спец. 22.00.06 «Социология культуры» / А.Краснослободцева. – Тамбов, 2010. – 22 с.
7. Лукашенко О. Проблема збереження здоров'я молодших учнів у вальдорфській педагогіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. Лукашенко. – Харків, 2009. – 20 с.
8. Лупаренко С. Проблема впливу комп'ютера і телебачення на здоров'я дитини в сучасній психолого-педагогічній літературі / С.Лупаренко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Валеологія: сучасність і майбутнє»: зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. – № 1036. – С.108-113
9. Фельдштейн Д. Детство как социальный-психологический феномен и особое состояние развития / Д. Фельдштейн // Вопросы психологии. – 1998. – № 1. – С.3-19
10. Шахманова А. Самоценность детства и ответственность взрослых перед детьми / А.Шахманова // Человек и образование. – 2012. – № 1(30). – С.57-61

Стаття присвячена раскрытию сущности потери специфики детства) и ее причин: разрушение институтов социализации; либерализация половой морали; противоречивое отношение к детству; распространение медиа-среды; раннее знакомство детей со взрослой информацией; появление детских вещей, созданных как для взрослых; демографической кризис и снижение качества жизни детей; появление общественных движений, выступающих против рождения детей, за уравнивание в правах и возможностях детей и взрослых; ослабление игровых форм деятельности детей; низкий уровень духовного развития людей.

Ключевые слова: детство, дети, потеря специфики детства, развитие, социализация, общество.

This article is dedicated to the revelation of the essence of the loss of childhood specificity and the reasons for it. The loss of childhood specificity means disappearance of children's specific features, manifestation of children subjectivity and identity which help to make distinctions between children's worlds and adults' world, or their replacements by specific features of adolescent subculture of adult culture. The reasons for the loss of childhood specificity are destruction of institutions of socialization (family and children community); liberalization of gender morality; contradictory attitude to childhood; spread of media-environment (television and internet which influence children's life greatly and can replace traditional institutions of socialization); children's too early acquaintance with adult information which are difficult for their understanding; production of children's things which look like adult things; demographic crisis and reduction of many indicators of quality of children's life; emergence of social movements which stand for child-free life and equalization of rights and opportunities of children and adults; weakening of game forms of children's activity; the low level of people's spiritual development.

Key words: childhood, children, loss of childhood specificity, developments, socialization, society.